

УДК 352.07:316.42
DOI: 10.60022/3(2)-26S

Лопатинський Юрій Михайлович

доктор економічних наук, професор
професор кафедри бізнесу та управління персоналом
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Lopatynskyi Yurii

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Business and Human Resource Management
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9125-7818

Шпикуляк Олександр Григорович

доктор економічних наук, професор
член-кореспондент НААН, учений секретар Інституту
завідувач відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Україна

Shpykuliak Oleksandr

Doctor of Economic Sciences, Professor
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
Academic Secretary of the Institute
Head of the Department of Entrepreneurship, Cooperation and Agro-Industrial Integration
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Ukraine
ORCID: 0000-0001-5257-5517

Парасій Дмитро Сергійович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри бізнесу та управління персоналом
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Parasii Dmytro

PhD Student
Department of Business and Human Resource Management
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
ORCID: 0009-0006-1107-3506

ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інституційних викликів інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад України. Обґрунтовано, що інклюзивний розвиток ОТГ має виразну інституційну природу та визначається не формальним розширенням повноважень, а дією комплексу інституційних механізмів. Систематизовано чотири групи механізмів забезпечення інклюзивного розвитку: нормативно-правові, які визначають рамкові умови функціонування громад; організаційно-управлінські, що трансформують норми в управлінські рішення; фінансово-економічні, які регулюють розподіл ресурсів; комунікативно-учасницькі, що інституціалізують участь населення в управлінні. Виявлено ключові інституційні виклики, що обмежують ефективність цих механізмів у практиці українських громад: обмежена фінансова спроможність значної частини громад; недостатня інституційна спроможність органів місцевого самоврядування через дефіцит кваліфікованих кадрів; низький рівень довіри населення до влади; слабкість інституцій громадянського суспільства в сільській місцевості; специфічні виклики воєнного стану. Доведено, що ефективність механізмів залежить від їх узгодженості в межах єдиного інституційного середовища громади. Запропоновано комплексний підхід до подолання виявлених викликів, який поєднує вдосконалення законодавства, диференційовану державну підтримку, розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, створення регіональних центрів підтримки та запровадження системи моніторингу інклюзивності.

Ключові слова: інклюзивний розвиток, об'єднані територіальні громади, інституційні механізми, інституційна спроможність, децентралізація, місцеве самоврядування.

INSTITUTIONAL CHALLENGES TO INCLUSIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. *The article is devoted to the study of institutional challenges of inclusive development of amalgamated territorial communities in Ukraine. The research substantiates that inclusive development has a distinct institutional nature and is determined not by the formal expansion of powers, but by the action of a complex of institutional mechanisms. The study systematizes four groups of mechanisms for ensuring inclusive development: normative-legal mechanisms that define the framework conditions for the functioning of communities; organizational-managerial mechanisms that transform norms into management decisions; financial-economic mechanisms that regulate the distribution of resources; and communicative-participatory mechanisms that institutionalize the participation of the population in governance.*

The article identifies key institutional challenges that limit the effectiveness of these mechanisms in the practice of Ukrainian communities. Limited financial capacity of a significant part of communities prevents them from providing quality services for all categories of the population and financing inclusive programs. Insufficient institutional capacity of local self-government bodies is manifested in the deficit of qualified personnel and weakness of strategic planning systems. Low level of public trust in authorities blocks the mechanisms of civic participation. The weakness of civil society institutions in rural areas limits the possibilities for articulating the interests of rural population. Specific challenges are produced by the state of martial law, which exacerbates the problems of vulnerable groups while limiting the resources of communities.

The research proves that the effectiveness of each group of mechanisms depends on their coherence within a unified institutional environment of the community. The study proposes a comprehensive approach to overcoming the identified challenges, which combines improvement of legislation, differentiated state support, development of institutional capacity of local self-government bodies, creation of regional support centers, and introduction of inclusiveness monitoring system. The perspectives for further research are related to empirical analysis of the relationship between institutional capacity and socio-economic results of community development.

Keywords: *inclusive development, amalgamated territorial communities, institutional mechanisms, institutional capacity, decentralization, local self-government.*

Постановка проблеми. Децентралізаційні трансформації в Україні ініціювали зміни у системі територіальної організації влади. Передача повноважень і ресурсів об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) створила потенціал для розвитку на локальному рівні, хоча сам факт наявності формальних прав не гарантує їх ефективного втілення. Фактична здатність громад формувати умови рівного доступу різних соціальних груп до економічних можливостей, публічних послуг і процесів прийняття рішень визначається не стільки законодавчими нормами, скільки інституційним середовищем, у якому ці норми реалізуються.

Саме тут проблема інклюзивного розвитку ОТГ набуває інституційного виміру, адже наявність законодавчо закріплених компетенцій ще не означає їх реалізації, якщо відсутні механізми взаємодії між органами місцевого самоврядування, економічними суб'єктами та населенням. Інституційні механізми (як стійкі поєднання формальних правил, організаційних структур і процедурних практик) визначають реальні «правила гри» на рівні територіальних громад.

Критичною є проблема інклюзивності в умовах воєнного стану. Громади стикаються з необхідністю приймати та інтегрувати внутрішньо переміщених осіб, забезпечувати функціонування базових послуг за умов обмежених ресурсів, підтримувати соціальну згуртованість. Це актуалізує аналіз інституційних викликів, що стримують інклюзивний розвиток, і пошук шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивного розвитку в науковій літературі розглядається переважно в межах концепцій сталого розвитку, регіональної економіки та соціальної згуртованості. Зарубіжні дослідники приділяють значну увагу інституційним аспектам локального розвитку. Зокрема, дослідження децентралізації в Україні (Chatham House [1]; OECD [2]) підкреслюють критичну роль інституційної спроможності громад для надання якісних публічних послуг. Емпіричний аналіз довіри до влади після децентралізації показує, що формування нових територіальних громад може позитивно впливати на довіру населення через механізми залучення громадян [3].

В українській науці сформувалися різні підходи до розуміння інклюзивного місцевого розвитку. Так, А. Кожина [4] досліджує сутнісні характеристики інклюзивного місцевого розвитку, виявляючи

його відмінності від інклюзивного зростання. Натомість О. Бородіна [5] аналізує сільську складову територіальних громад у контексті інклюзивності. Важливими є дослідження фінансового забезпечення інклюзивного розвитку громад [6] та ролі малих і середніх міст у цих процесах [7]. Стійкість інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад розглядається також у наших попередніх дослідженнях [8]. Водночас залишається недостатньо дослідженим питання інституційних викликів, що обмежують ефективність механізмів інклюзивного розвитку в практиці українських громад, особливо в умовах воєнного стану.

Також значна частина праць зосереджена на вимірюванні результатів інклюзивності, аналізі соціально-економічних диспропорцій або оцінюванні окремих інструментів політики. Інституції та інститути участі, бюджетні процедури, організаційні форми управління часто аналізуються ізольовано, без інтеграції в єдину систему. Це зумовлює потребу в теоретичному узагальненні інституційних механізмів інклюзивного розвитку як цілісного комплексу і, водночас, в емпіричному аналізі викликів, що обмежують їх дієвість.

Попри наявність досліджень окремих аспектів функціонування ОТГ, концептуально фрагментованим залишається інституційний вимір їх інклюзивного розвитку. Недостатньо вивченими є взаємозв'язки між різними групами інституційних механізмів та їх вплив на реальну здатність громад забезпечувати інклюзивність. Потребує систематизації аналіз конкретних викликів, що стримують ефективність цих механізмів в українському контексті, зокрема в умовах воєнного стану, який створює специфічні бар'єри для інклюзивного розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація інституційних механізмів забезпечення інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад, а також виявлення ключових викликів, що обмежують їх ефективність в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Визначальною вважаємо інституційну природу інклюзивного розвитку ОТГ. Інклюзивний розвиток територіальних громад доцільно розглядати саме як результат дії інституційної системи. Ця система визначає доступ різних соціальних груп до ресурсів, можливостей і процесів прийняття рішень. Інституції та інститути тут виступають не лише формальними нормами чи установами. Йдеться також про усталені практики взаємодії, які або сприяють інклюзивності, або її обмежують.

Інституційні механізми інклюзивного розвитку ОТГ охоплює сукупність алгоритмів і процедур функціонування інституційної системи, взаємопов'язаних правил, організаційних форм і процесів. Вони забезпечують узгодження інтересів акторів локального розвитку та трансформацію формальних повноважень у реальні соціально-економічні результати. Ці механізми систематизуються в чотири основні групи: нормативно-правові; організаційно-управлінські; фінансово-економічні; комунікативно-часницькі.

Нормативно-правові механізми визначають рамкові умови функціонування громад, формують межі допустимих дій органів місцевого самоврядування, закріплюють права участі населення, встановлюють стандарти доступності публічних послуг. У контексті інклюзивного розвитку ключовим є не кількість нормативних актів, а їх здатність створювати рівні правила гри для різних соціальних груп. Нормативна невизначеність або фрагментарність регулювання призводить до асиметрії доступу до можливостей розвитку навіть за формальної рівності прав. Тож нормативно-правові механізми – базова інституційна передумова інклюзивності, хоч і не гарантують її реалізації без підтримки інших механізмів.

Організаційно-управлінські механізми охоплюють систему органів місцевого самоврядування, внутрішній розподіл повноважень, процедури прийняття рішень і координації дій. Саме тут відбувається трансформація формальних норм у конкретні управлінські рішення, що впливають на інклюзивність. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування визначає здатність враховувати інтереси різних соціальних груп, запобігати домінуванню окремих акторів, забезпечувати узгодженість політик розвитку. Низька якість управлінських процедур посилює ризик формальної інклюзивності без реального змістовного наповнення.

Фінансово-економічні механізми виступають інституційними фільтрами, через які визначається розподіл ресурсів і доступ до них. Бюджетні процедури, міжбюджетні відносини та правила фінансування місцевих програм формують можливості або обмеження для реалізації інклюзивних цілей. Інклюзивність фінансово-економічних механізмів визначається не обсягом ресурсів, а принципами їх розподілу та прозорістю процедур ухвалення рішень. За відсутності належних інституційних обмежень фінансові ресурси можуть відтворювати існуючі соціально-економічні асиметрії всередині громади.

Комунікативні механізми участі забезпечують інституціалізацію участі населення в управлінні розвитком громади. Йдеться не про окремі форми залучення, а про стійкі правила взаємодії між владою та громадянами, які визначають реальну можливість впливу на прийняття рішень. Інституційна

слабкість механізмів участі призводить до символічної інклюзії: участь декларується, але не має реального впливу на розподіл ресурсів і визначення пріоритетів. Водночас усталені комунікативні механізми здатні знижувати соціальні асиметрії та підвищувати легітимність управлінських рішень.

У сучасних умовах буття нашої країни формуються інституційні виклики інклюзивного розвитку ОТГ. Слабкість інституційних механізмів у забезпеченні належного рівня інклюзивності пов'язана з недоліками формальних інституцій (відсутністю чітких процедур залучення громадян, обмеженістю фінансових інструментів підтримки вразливих груп, слабкістю механізмів громадського контролю) та неусталеністю неформальних практик (низьким рівнем довіри, обмеженим соціальним капіталом, домінуванням патерналістської культури). Додатковий виклик становить різна інституційна спроможність громад, що визначається їхнім розміром, економічним потенціалом, географічним розташуванням.

Обмежена фінансова спроможність значної частини громад – ключовий виклик. Громади з низькими власними доходами бюджету, високою залежністю від трансфертів не можуть забезпечити якісні послуги для всіх категорій населення, фінансувати інклюзивні програми, створювати необхідну інфраструктуру. Диференціація громад за фінансовою спроможністю поглиблюється, що створює ризики закріплення територіальної нерівності [2]. Посилення фінансової спроможності вимагає вдосконалення системи міжбюджетних відносин: збільшення частки власних доходів, справедливих формул розподілу трансфертів. Необхідне також підвищення ефективності управління місцевими фінансами – диверсифікація доходної бази, залучення інвестицій, оптимізація видатків. Важливим інструментом виступає цільова державна підтримка громад з низькою спроможністю для реалізації інклюзивних проєктів.

Недостатня інституційна спроможність органів місцевого самоврядування проявляється в дефіциті кваліфікованих кадрів, слабкості систем стратегічного планування й управління, обмеженості компетенцій у роботі з вразливими групами. Багато громад, особливо нових об'єднаних, не мають досвіду розробки та реалізації інклюзивних політик, не володіють сучасними методами залучення громадськості [1]. Посилення інституційної спроможності вимагає системної роботи з професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування. Потрібні навчальні програми з питань інклюзивного розвитку, стратегічного планування, залучення громадськості, роботи з вразливими групами. Важливий обмін досвідом між громадами, створення платформ для поширення кращих практик. Методична підтримка з боку держави, профільних асоціацій, міжнародних донорських організацій може прискорити процеси навчання, підвищення кваліфікації відповідальних працівників на рівні ОТГ.

Низький рівень довіри населення до влади блокує можливості інклюзивного розвитку. Якщо громадяни не вірять, що їхня участь має реальний вплив на рішення, якщо вони сприймають владу як корумповану або байдужу до їхніх потреб, механізми громадської участі залишаються формальними. Історичний досвід авторитарного управління, практики ігнорування думки громадян формують скептичне ставлення до будь-яких ініціатив участі, що означає специфіку соціального капіталу.

Емпіричні дослідження показують, що процес формування нових громад через добровільне об'єднання може сприяти зростанню довіри, оскільки залучає громадян до активної взаємодії та обговорення спільних питань [3]. Відновлення довіри – тривалий процес. Потрібна послідовна демонстрація владою готовності до діалогу, прозорості у прийнятті рішень, врахування думки громадян. Важливі «швидкі перемоги», такі як реалізація невеликих проєктів за ініціативою мешканців, що демонструє ефективність участі. Механізми зворотного зв'язку, звітування влади перед громадою, громадський контроль за використанням бюджету поступово формують нову культуру відносин.

У сільській місцевості слабкість інституцій громадянського суспільства обмежує можливості артикуляції інтересів сільського населення та його участі в управлінні. Громадські організації, ініціативні групи значно розвиненіші в міських центрах громад, тоді як у селах часто відсутні структури, спроможні представляти інтереси мешканців [5]. Це створює ризик домінування міських інтересів у політиці громади на шкоду сільським територіям. Розвиток громадянського суспільства в сільській місцевості вимагає цільової підтримки сільських ініціатив, навчання лідерів, створення умов для діяльності організацій. Інститут старост може відігравати роль каталізатора громадської активності в селах. Важливе забезпечення доступу сільських активістів до інформації, навчання, ресурсів для реалізації ініціатив.

Специфічні виклики для інклюзивного розвитку громад продукує воєнний стан. З одного боку, війна загострила проблеми окремих груп населення: внутрішньо переміщені особи, сім'ї військових, люди з травмами. Це вимагає посилення інклюзивних механізмів [9]. З іншого боку, воєнні умови обмежують ресурси громад, переорієнтовують пріоритети на забезпечення безпеки та базових потреб, що може послабити увагу до інклюзивності. Водночас війна продемонструвала потужність

неформальних механізмів солідарності та взаємодопомоги в українських громадах. Ці механізми стали важливим чинником стійкості громад у критичних умовах.

Зазначене вимагає окреслення шляхів подолання інституційних викликів. Напрямами посилення інституційних механізмів є комплекс взаємопов'язаних заходів на різних рівнях. Необхідно вдосконалювати законодавство щодо участі громадян, доступності середовища, надання соціальних послуг з урахуванням потреб різних категорій населення. На державному рівні доцільно розробити національну стратегію інклюзивного розвитку територіальних громад, яка визначить цілі, пріоритети, індикатори та механізми державної підтримки. Першим кроком у цьому напрямі можна вважати ухвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, покликаної усунути недостатню інклюзивність, бар'єрність освітнього середовища [10].

Система державної фінансової підтримки громад має диференціюватися з урахуванням їхньої спроможності та специфіки. Громади з низькою спроможністю потребують додаткової підтримки для формування базової інституційної інфраструктури інклюзивного розвитку [6]. Можливе запровадження цільових грантових програм для реалізації інклюзивних проєктів громад, створення фондів розвитку сільських територій у складі об'єднаних громад.

На рівні місцевого самоврядування важливо запровадити обов'язковий моніторинг інклюзивності розвитку громад з використанням стандартизованого набору індикаторів [2]. Це дозволить відстежувати прогрес, виявляти проблеми, порівнювати громади. Результати моніторингу мають бути публічними та використовуватися для коригування політики розвитку. Розробка та впровадження типових моделей інклюзивного управління для різних громад (міські, сільські, змішані; великі, середні, малі; економічно розвинені та депресивні) може прискорити поширення ефективних практик. Ці моделі передбачають організаційні структури, процедури участі громадськості, механізми надання послуг, адаптовані до специфіки громад.

Створення мережі центрів підтримки інклюзивного розвитку на регіональному рівні забезпечить громадам доступ до методичної допомоги, навчання, обміну досвідом. Ці центри можуть координувати програми професійного розвитку посадових осіб, акумулювати та поширювати кращі практики, надавати консультаційну підтримку в розробці стратегій і програм [11]. Розвиток цифрових інструментів інклюзивного управління має супроводжуватися заходами подолання цифрової нерівності. Програми цифрової грамотності для вразливих категорій населення, забезпечення доступу до інтернету в сільській місцевості, адаптація цифрових сервісів для людей з особливими потребами дозволять розширити охоплення механізмів електронної участі.

Висновки. Інклюзивний розвиток об'єднаних територіальних громад має виразну інституційну природу. Визначається він не формальним розширенням повноважень, а дією комплексу інституційних механізмів. Механізми забезпечення інклюзивного розвитку ОТГ згруповані у чотири групи: нормативно-правові (визначають рамкові умови функціонування); організаційно-управлінські (трансформують норми в управлінські рішення); фінансово-економічні (регулюють розподіл ресурсів); комунікативно-учасницькі (інституціалізують участь населення).

Ключові інституційні виклики інклюзивного розвитку українських громад стосуються низки напрямів: обмежена фінансова спроможність значної частини громад; недостатня інституційна спроможність органів місцевого самоврядування через дефіцит кваліфікованих кадрів і управлінських компетенцій; низький рівень довіри населення до влади, що блокує механізми участі; слабкість інституцій громадянського суспільства в сільській місцевості. Додатково, специфічні виклики воєнного стану загострюють проблеми вразливих груп населення за одночасного обмеження ресурсів громад.

Ефективність кожної групи механізмів залежить від їх узгодженості в межах єдиного інституційного середовища громади. Подолання виявлених викликів вимагає комплексного підходу: вдосконалення законодавства, диференційована державна підтримка, розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, створення регіональних центрів підтримки інклюзивного розвитку, запровадження системи моніторингу інклюзивності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним аналізом взаємозв'язку між інституційною спроможністю територіальних громад і соціально-економічними результатами їх розвитку, характеристиками й видозміною соціального капіталу, розробкою методики оцінювання ефективності інституційних механізмів інклюзивного розвитку, вивченням особливостей їх функціонування в умовах воєнного стану.

Література

1. Ukraine's Decentralization Reforms Since 2014: Reforms and Challenges Ahead / Research Paper. Chatham House, 2019. URL: <https://www.chathamhouse.org/2019/09/ukraines-decentralization-reforms-2014> (дата звернення: 15.01.2026).

2. Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance. OECD, 2022. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2022/12/rebuilding-ukraine-by-reinforcing-regional-and-municipal-governance_63099658.html (дата звернення: 15.01.2026).
3. Arends H., Brik T., Herrmann B., Roesel F. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. Volume 51. Issue 4. P. 1356-1365. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
4. Кожина А. В. Публічне управління інклюзивним місцевим розвитком: теорія, методологія, практика : монографія. Кам'янець-Подільський : НАДУ, Рута, 2020. 452 с.
5. Прокопа І. В. Сільська складова територіальних громад у контексті їх інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 124–140. <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.124>
6. Желюк Т. Л., Жуковська А. Ю. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. *Вісник Економіки*. 2022. № 3. С. 183-202. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>.
7. Павлов О., Павлова І., Самофатова В., Немченко В., Баранюк Х. Роль малих та середніх міст України в інклюзивному розвитку об'єднаних територіальних громад та районів. *Grail of Science*. 2025. № 58. С. 67–77. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.11.2025.005>
8. Лопатинський Ю.М. Стійкість інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад. *Grail of Science*. 2026. № 61. С. 486-491. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.01.2026.051>
9. Strengthened Local Statistics and Better Coordination as Key Drivers of Inclusive Community-led Recovery in Ukraine. IOM, 2024. URL: <https://ukraine.iom.int/news/strengthened-local-statistics-and-better-coordination-key-drivers-inclusive-community-led-recovery-ukraine> (дата звернення: 15.01.2026).
10. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки: Розпорядження Кабінету міністрів України від 7.06.2024 № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.01.2026).
11. Inclusive Development, Recovery and Peacebuilding. UNDP in Ukraine. URL: <https://www.undp.org/ukraine/inclusive-development-recovery-and-peacebuilding> (дата звернення: 15.01.2026).

References

1. Ukraine's Decentralization Reforms Since 2014: Reforms and Challenges Ahead (2019). Research Paper. Chatham House. Retrieved January 15, 2026, from <https://www.chathamhouse.org/2019/09/ukraines-decentralization-reforms-2014>
2. Rebuilding Ukraine by Reinforcing Regional and Municipal Governance (2022). OECD. Retrieved January 15, 2026, from https://www.oecd.org/en/publications/2022/12/rebuilding-ukraine-by-reinforcing-regional-and-municipal-governance_63099658.html
3. Arends, H., Brik, T., Herrmann, B., & Roesel, F. (2023). Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*, 51(4), 1356–1365. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
4. Kozhyna, A. V. (2020). Publichne upravlinnia inkliuzyvnyym mistsevyym rozvytkom: Teoriia, metodolohiia, praktyka [Public management of inclusive local development: Theory, methodology, practice]. NADU, Ruta.
5. Prokopa, I. V. (2022). Silska skladova terytorialnykh hromad u konteksti yikh inkliuzyvnoho rozvytku [Rural component of territorial communities in the context of their inclusive development]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 1, 124–140. <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.124>
6. Zheliuk, T. L., & Zhukovska, A. Yu. (2022). Dzherela finansovoho zabezpechennia inkliuzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Sources of financial support for inclusive development of territorial communities]. *Visnyk Ekonomiky*, 3, 183–202. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>
7. Pavlov, O., Pavlova, I., Samofatova, V., Nemchenko, V., & Baraniuk, Kh. (2025). Rol malykh ta serednykh mist Ukrainy v inkliuzyvnomu rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad ta raioniv [The role of small and medium-sized cities of Ukraine in the inclusive development of united territorial communities and districts]. *Grail of Science*, 58, 67–77. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.11.2025.005>
8. Lopatynskiy, Yu. M. (2026). Stiikist inkliuzyvnoho rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad [Sustainability of inclusive development of amalgamated territorial communities]. *Grail of Science*, 61, 486–491. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.01.2026.051>
9. Strengthened Local Statistics and Better Coordination as Key Drivers of Inclusive Community-led Recovery in Ukraine (2024). IOM. Retrieved January 15, 2026, from <https://ukraine.iom.int/news/strengthened-local-statistics-and-better-coordination-key-drivers-inclusive-community-led-recovery-ukraine>
10. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii rozvytku inkliuzyvnoho navchannia na period do 2029 roku ta

zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2024–2026 roky [On approval of the National Strategy for the Development of Inclusive Education for the period up to 2029 and approval of the operational action plan for its implementation for 2024–2026], Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 527-r (2024). Retrieved January 15, 2026, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

11. Inclusive Development, Recovery and Peacebuilding. UNDP in Ukraine. Retrieved January 15, 2026, from <https://www.undp.org/ukraine/inclusive-development-recovery-and-peacebuilding>

Отримано: 28.01.2026

Прийнято до публікації: 09.02.2026

Опубліковано: 15.02.2026